

Лель В. П.

<https://orcid.org/0009-0009-0771-4691>

Державний податковий університет

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

У статті здійснено комплексне порівняльно-правове дослідження іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення осіб як одного з найбільш тяжких порушень прав людини. Обґрунтовано, що насильницьке зникнення має комплексний характер, оскільки посягає одночасно на право на свободу та особисту недоторканність, право на життя, заборону катувань, а також право на повагу до людської гідності, що зумовлює необхідність його криміналізації як самостійного складу злочину.

Проаналізовано міжнародно-правові стандарти протидії насильницьким зникненням, передусім положення Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, а також практику міжнародних і регіональних судових інституцій. Встановлено, що ключовими вимогами міжнародного права є обов'язок держав криміналізувати насильницьке зникнення, визнання його триваючим злочином, недопущення застосування строків давності або амністії, а також забезпечення ефективного розслідування і притягнення винних до відповідальності.

Особливу увагу приділено аналізу законодавства держав, які першими сформували комплексну модель кримінально-правового реагування на насильницькі зникнення. Виявлено, що для цих країн характерним є розширене коло суб'єктів злочину, законодавче закріплення його триваючого характеру та посилені санкції. Досліджено також європейський досвід, де насильницьке зникнення розглядається у контексті злочинів проти людяності та міжнародного кримінального права, що дозволяє застосовувати принцип універсальної юрисдикції.

На підставі порівняльно-правового аналізу визначено спільні та відмінні риси підходів різних держав до визначення складу злочину, кола суб'єктів, об'єктивної сторони та санкцій. Зроблено висновок, що іноземний досвід свідчить про сталу тенденцію до посилення кримінально-правового захисту осіб від насильницьких зникнень та розширення відповідальності держави за такі діяння. Обґрунтовано доцільність використання позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення кримінального законодавства України, зокрема шляхом уточнення законодавчого визначення насильницького зникнення, закріплення його триваючого характеру та посилення гарантій ефективного розслідування з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: насильницьке зникнення, кримінальна відповідальність, міжнародне кримінальне право, порівняльно-правовий аналіз, іноземний досвід, права людини.

Постановка проблеми. Насильницьке зникнення як суспільно небезпечне діяння має комплексний характер і поєднує в собі ознаки незаконного позбавлення волі, викрадення людини, зловживання владою, а в окремих випадках – катування або умисного вбивства. Водночас специфіка цього злочину полягає у приховуванні факту позбавлення волі та відмові визнавати місце перебування або долю зниклої особи, що створює ситуацію правової невизначеності та тривалого порушення фундаментальних прав людини.

Незважаючи на прийняття Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких

зникнень та поступову імплементацію її положень у національні правові системи, підходи держав до криміналізації цього діяння залишаються неоднорідними. У різних країнах спостерігаються відмінності у визначенні об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину, кола спеціальних суб'єктів, кваліфікуючих ознак, строків давності та процесуальних гарантій розслідування. В окремих правових системах насильницьке зникнення кваліфікується як злочин проти людяності, в інших – як окремий самостійний склад злочину або як різновид незаконного позбавлення волі.

Для України проблема кримінально-правової протидії насильницьким зникненням набула особливої гостроти у зв'язку з триваючою збройною агресією та тимчасовою окупацією частини території держави. Масовий характер таких діянь, складність їх документування, необхідність притягнення винних осіб до відповідальності як у національних судах, так і в межах міжнародних механізмів правосуддя зумовлюють потребу в глибокому науковому осмисленні іноземного досвіду. Таким чином, існує об'єктивна потреба у системному порівняльно-правовому аналізі моделей криміналізації насильницького зникнення в іноземних державах з метою виявлення ефективних механізмів кримінально-правового реагування та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних моделей кримінально-правового регулювання відповідальності за насильницьке зникнення в іноземних державах та визначення можливостей використання позитивного досвіду у вітчизняному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у вивчення іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, зробили українські вчені, а саме: Є. М. Войтович, О. О. Володіна, Н. Гриценко, О. В. Денисюк, І. О. Зінченко, М. В. Єрошкін, Л. В. Кабанець, О. К. Марін, О. С. Наумова, О. Одегов, К. Оробець, М. І. Панов, А. С. Політова, Я. А. Соколова, Д. М. Тичина, В. Ю. Цвікі та інші.

Виклад основного матеріалу. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, витоки якого сягають давніх часів, належить до фундаментальних засад міжнародного права. Ще у Стародавньому Римі він був сформульований у відомій максимі *pacta sunt servanda* – «договори мають виконуватися». Після укладення міжнародного договору перед державами-учасницями постає обов'язок забезпечити реалізацію передбачених ним положень. У зв'язку з цим заінтересовані сторони, з урахуванням власних правових традицій та національної практики, вживають заходів щодо імплементації відповідних норм у внутрішнє законодавство [1, с. 117–118].

Ключову роль у формуванні універсального підходу до криміналізації насильницьких зникнень відіграє Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (далі – Конвенція). У ній насильницьке зникнення визначається як арешт, затримання, викрадення чи

будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу, підтримки чи мовчазної згоди, з подальшою відмовою визнати факт позбавлення волі або приховуванням долі чи місця перебування зниклої особи. Конвенція покладає на держави-учасниці обов'язок визнати насильницьке зникнення самостійним злочином у національному кримінальному законодавстві, встановити відповідні санкції та забезпечити ефективне розслідування. Важливою є також вимога щодо неприпустимості застосування строків давності або їх значного подовження, а також неможливості посилення на наказ вищого начальника як підставу звільнення від відповідальності.

Регіональні механізми, зокрема практика Між-американського суду з прав людини та Європейського суду з прав людини, суттєво вплинули на розвиток стандартів розслідування таких злочинів, наголошуючи на позитивних зобов'язаннях держав щодо встановлення долі зниклих осіб та притягнення винних до відповідальності [2, с. 143–144].

Згідно зі ст. 4 Конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язана вжити необхідних заходів для визнання насильницького зникнення окремим кримінально караним діянням у своєму законодавстві, незалежно від наявності чи відсутності таких випадків на її території [3]. Водночас слід підкреслити, що самої наявності кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за суміжні правопорушення (незаконне позбавлення волі, катування, залякування, перевищення влади шляхом надмірного застосування сили тощо), є недостатньо. Мова йде саме про криміналізацію діяння у тому вигляді та з тими ознаками, які визначені Конвенцією.

Проведений нами аналіз засвідчує, що більшість держав здійснили імплементацію відповідних міжнародно-правових положень (у частині криміналізації зазначеного посягання) після ратифікації Римського статуту, визнавши насильницьке зникнення злочином проти людяності за умови його вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення за наявності усвідомлення такого нападу. Водночас окремі держави утрималися від спеціальної криміналізації, мотивуючи це наявністю у національному законодавстві складів злочинів, які за своїм змістом є близькими до насильницького зникнення, зокрема викрадення людини, незаконного позбавлення волі чи перевищення влади.

Саме країни Латинської Америки стали піонерами у впровадженні кримінальної відповідальності за насильницькі зникнення, що було зумовлено масовими порушеннями прав людини у другій половині ХХ століття. Кримінальний кодекс Аргентини містить спеціальну норму, яка передбачає відповідальність за насильницьке зникнення, вчинене державними службовцями або за їх сприяння. Законодавство цієї держави визнає такий злочин триваючим доти, доки не буде встановлено долю зниклої особи, що має принципове значення для питань строків давності та юрисдикції [4, с. 130–131].

У Мексиці прийнято спеціальний федеральний закон про насильницькі зникнення та зникнення, вчинені приватними особами. Важливою особливістю є розширене коло суб'єктів злочину, а також диференціація відповідальності залежно від обставин вчинення діяння, кількості потерпілих та наявності обтяжуючих обставин.

У державах Європи криміналізація насильницького зникнення відбувалася переважно під впливом міжнародних зобов'язань та практики Європейського суду з прав людини. Іспанське кримінальне законодавство розглядає насильницьке зникнення як злочин проти міжнародного співтовариства, що тісно пов'язаний із злочинами проти людяності. Такий підхід дозволяє застосовувати принцип універсальної юрисдикції та виключає застосування амністій. У Німеччині відповідальність за насильницьке зникнення закріплена в Кодексі злочинів проти міжнародного права. Законодавець прямо вказує на можливість притягнення до відповідальності осіб незалежно від місця вчинення злочину, якщо він має ознаки злочину проти людяності [5, с. 129–130].

Розглядаючи порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства іноземних держав слід наголосити про наявність спільних підходів до розуміння правової природи насильницького зникнення, водночас демонструючи істотні відмінності у нормативному закріпленні окремих елементів складу цього злочину. У більшості правових систем об'єктом насильницького зникнення визнається комплекс суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням основоположних прав людини. Зокрема, у законодавстві Аргентини, Іспанії та Німеччини наголошується на посяганні не лише на особисту свободу, а й на право на життя, заборону катувань та повагу до людської гідності. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, які розглядають насиль-

ницьке зникнення як множинне порушення прав людини [6, с. 125–126].

Об'єктивна сторона насильницького зникнення в іноземному законодавстві, як правило, охоплює сукупність взаємопов'язаних дій: незаконне позбавлення волі особи (арешт, затримання, викрадення), подальше приховування факту такого позбавлення волі або відмову надати інформацію про долю чи місце перебування зниклого. У кримінальному праві Мексики та Аргентини законодавець прямо вказує на триваючий характер злочину, який не вважається закінченим доти, доки не буде встановлено долю потерпілого. Європейські держави, зокрема Німеччина, закріплюють насильницьке зникнення як діяння, що може бути елементом злочину проти людяності, якщо воно має системний або масовий характер. Такий підхід дозволяє розширити межі кримінальної відповідальності та усунути перешкоди, пов'язані зі строками давності.

Характерною рисою іноземного законодавства є визначення спеціального суб'єкта насильницького зникнення. У більшості держав ним визнається представник державної влади або особа, яка діє за її дозволом, підтримки чи мовчазної згоди. Водночас законодавство Мексики та низки інших країн Латинської Америки передбачає кримінальну відповідальність і для приватних осіб, якщо їхні дії здійснювалися за участю або з відома державних органів. Окремої уваги заслуговує закріплення принципу індивідуальної кримінальної відповідальності незалежно від службового становища особи. У Німеччині та Іспанії прямо передбачено, що посилення на виконання наказу або службових інструкцій не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона насильницького зникнення у переважній більшості правопорядків характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює незаконний характер позбавлення волі та передбачає настання тривалого стану невизначеності щодо долі потерпілого. У деяких правових системах додатково акцентується увага на спеціальній меті – усуненні особи з-під правового захисту держави [7, с. 171–172].

Іноземне законодавство передбачає підвищену кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, вчинене щодо неповнолітніх, вагітних жінок, групи осіб, а також у разі настання тяжких наслідків, зокрема смерті потерпілого. Санкції за такі діяння, як правило, є суворими та включають тривалі строки позбавлення волі або довічне ув'язнення. Важливою особливістю іноземного

досвіду є підхід до строків давності. У низці держав насильницьке зникнення не підлягає строкам давності або строк починає обчислюватися лише з моменту встановлення долі зниклої особи. Це відповідає концепції триваючого злочину та спрямоване на запобігання безкарності [8, с. 123–124].

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз основних елементів складу злочину насильницького зникнення дозволяє дійти висновку про домінування комплексного підходу до криміналізації цього діяння в іноземних державах, що може бути використано як орієнтир для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

Вивчення іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення має важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку кримінального законодавства України. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що ефективна протидія цьому злочину можлива лише за умови комплексного нормативного підходу, який поєднує чітку криміналізацію діяння, належні процесуальні механізми та гарантії захисту прав потерпілих. По-перше, іноземний досвід підтверджує доцільність законодавчого закріплення насильницького зникнення як самостійного складу злочину з чітким визначенням його обов'язкових ознак. Законодавства Аргентини, Мексики, Німеччини та Іспанії демонструють переваги детального опису об'єктивної сторони злочину, що охоплює не лише незаконне позбавлення волі, а й подальше приховування інформації про долю або місце перебування особи. Для України це має значення з огляду на необхідність уникнення конкуренції норм та забезпечення однозначної правозастосовної практики [9, с. 43–44].

По-друге, позитивним є зарубіжний підхід до визнання насильницького зникнення триваючим злочином. Закріплення такої характеристики у кримінальному законодавстві України сприяло б подоланню проблем, пов'язаних зі строками давності, а також забезпеченню реальної можливості притягнення винних осіб до відповідальності навіть через значний проміжок часу після вчинення первинного акту позбавлення волі. По-третє, іноземний досвід засвідчує необхідність розширеного підходу до визначення суб'єкта злочину. Включення до кола можливих суб'єктів не лише представників державної влади, а й осіб, які діють за її фактичної підтримки, дозволу або мовчазної згоди, відповідає сучасним міжнародним стандартам та реаліям збройних конфліктів. Для України це особливо актуально в контексті при-

тягнення до відповідальності осіб, причетних до насильницьких зникнень на тимчасово окупованих територіях [10, с. 117–118].

По-четверте, значущим є зарубіжний досвід щодо кваліфікації насильницьких зникнень як злочинів проти людяності у разі їх системного або масового характеру. Такий підхід відкриває можливість застосування принципу універсальної юрисдикції, виключає амністію та строки давності, а також забезпечує узгодженість національного законодавства з нормами міжнародного кримінального права. Імплементация подібних положень в українське законодавство сприяла б підвищенню ефективності міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях.

По-п'яте, важливим елементом іноземного досвіду є посилені увага до процесуальних гарантій розслідування насильницьких зникнень, зокрема обов'язку держави діяти з власної ініціативи, забезпечувати доступ родичів зниклих осіб до інформації, а також створювати спеціалізовані механізми розшуку. Використання таких підходів в Україні сприятиме реалізації позитивних зобов'язань держави у сфері захисту прав людини [11, с. 141–142].

Таким чином, іноземний досвід кримінально-правового реагування на насильницькі зникнення може слугувати методологічною та нормативною основою для подальшого вдосконалення законодавства України. Його адаптація з урахуванням національних особливостей і сучасних викликів сприятиме формуванню ефективної системи протидії насильницьким зникненням та забезпеченню належного захисту прав і свобод людини.

Висновки. Проведене дослідження іноземного досвіду кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення дозволяє зробити низку узагальнюючих теоретичних і практичних висновків.

По-перше, встановлено, що насильницьке зникнення у сучасному міжнародному та національному кримінальному праві розглядається як один із найбільш тяжких злочинів проти прав людини, який має комплексний характер і посягає на сукупність фундаментальних прав і свобод. Саме ця обставина зумовлює тенденцію до його криміналізації як самостійного складу злочину та, у визначених випадках, як злочину проти людяності.

По-друге, аналіз законодавства іноземних держав свідчить про формування сталих підходів до визначення основних елементів складу злочину насильницького зникнення. Для більшості правопорядків характерними є: чітке окреслення

об'єктивної сторони діяння, визнання його триваючого характеру, встановлення спеціального або розширеного кола суб'єктів, а також закріплення суворих санкцій, співмірних із тяжкістю заподіяної шкоди. Такий підхід спрямований на подолання безкарності та забезпечення ефективного кримінально-правового захисту особи.

По-третє, досвід держав Латинської Америки та Європи підтверджує важливість поєднання кримінально-правових і процесуальних механізмів протидії насильницьким зникненням. Законодавче визнання цього злочину триваючим, обмеження або виключення строків давності, неможливість застосування амністії, а також покладення на державу активного обов'язку щодо розслідування є ключовими елементами ефективною моделі реагування.

По-четверте, встановлено, що іноземний досвід має особливу цінність для України в умовах збройної агресії та тимчасової окупації частини її території. Масовий і системний характер насильницьких зникнень у таких умовах зумов-

лює необхідність гармонізації національного кримінального законодавства з нормами міжнародного кримінального права та практикою міжнародних судових інституцій.

По-п'яте, узагальнення зарубіжних підходів дає підстави для формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України, зокрема шляхом уточнення законодавчого визначення насильницького зникнення, закріплення його триваючого характеру, розширення кола суб'єктів злочину та посилення процесуальних гарантій ефективного розслідування і захисту прав потерпілих.

У цілому іноземний досвід кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення свідчить про домінування комплексного підходу до протидії цьому явищу. Його адаптація з урахуванням національних правових традицій і сучасних викликів сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового механізму захисту прав людини в Україні та виконанню державою своїх міжнародних зобов'язань.

Список літератури:

1. Денисюк О. В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис. ... докт. філос.: Київ, 2023. 225 с.
2. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ... доктора філософії. Київ. 2021. 276 с.
3. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : прийнята резолюцією 61/177 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2006р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
4. Кабанець Л. В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь. 2019. 205 с.
5. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів. 2017. 240 с.
6. Марін О. К. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення за кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 122–130.
7. Єрошкін М. В. Межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. Том 2. 2019. С. 170–174.
8. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2017. 245 с.
9. Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. В. Щербаченка / ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2018. 64 с.
10. Панов М. І., Зінченко І. О., Володіна О. О. Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / за заг. ред. Панова М. І. Харків : Право, 2019. 378 с.
11. Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

Lel V. P. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR ENFORCED DISAPPEARANCE

The article carries out a comprehensive comparative legal study of foreign experience of criminal liability for the enforced disappearance of persons as one of the most serious human rights violations. It is substantiated that enforced disappearance is of a complex nature, since it simultaneously encroaches on the right to liberty and personal integrity, the right to life, the prohibition of torture, and the right to respect for human dignity, which necessitates its criminalization as an independent element of the crime.

International legal standards for combating enforced disappearances are analyzed, primarily the provisions of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, as well as the practice of international and regional judicial institutions. It has been established that the key requirements of international law are the obligation of states to criminalize enforced disappearance, to recognize it as an ongoing crime, to prevent the application of statutes of limitations or amnesties, and to ensure effective investigation and prosecution of perpetrators.

Particular attention is paid to the analysis of the legislation of states that were the first to form a comprehensive model of criminal law response to enforced disappearances. It has been found that these countries are characterized by an expanded range of subjects of the crime, legislative consolidation of its ongoing nature, and enhanced sanctions. The European experience has also been studied, where enforced disappearance is considered in the context of crimes against humanity and international criminal law, which allows the application of the principle of universal jurisdiction.

Based on a comparative legal analysis, common and distinctive features of the approaches of different states to determining the composition of the crime, the range of subjects, the objective side, and sanctions have been identified. It is concluded that foreign experience indicates a steady trend towards strengthening the criminal legal protection of individuals from enforced disappearances and expanding the state's responsibility for such acts. The feasibility of using positive foreign experience to improve the criminal legislation of Ukraine is substantiated, in particular by clarifying the legislative definition of enforced disappearance, consolidating its ongoing nature and strengthening the guarantees of effective investigation taking into account international standards.

Keywords: *enforced disappearance, criminal liability, international criminal law, comparative legal analysis, foreign experience, human rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026